I. BİNGÖL SEMPOZYUMU

Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları

Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları: 1

Tertip Heyeti
Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Dr. İbrahim ÇAPAK
Müslüm AYYILDIZ
Abdurrahman ENSARİ
Ramazan ÇAKIRCI
Bingöl Belediyesi

Bilim Kurulu
Prof. Dr. Abdullah BAYRAM
Doç. Dr. Mehmet BARCA
Doç Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç. Dr. Eşref TAŞ
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TAŞKESEN
Yrd. Doç. Dr. Abdulhakim KOÇİN
Dr. İbrahim ÇAPAK

Sempozyumu Destekleyenler
Bingöl Valiliği
Bingöl Belediyesi
Solhan Belediyesi
Genç Belediyesi
Karlıova Belediyesi
Yayladere Belediyesi
Ilıcalar Belediyesi
Eğitim Bir Sen
Esnaf ve Sanatkarlar Odası

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi
Baskı: Ankamat Mat. San. Ltd. Şti.
Birinci basım: Şubat 2007
İkinci basım: Ekim 2014

ISBN: 978-975-01944-0-5

Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları
Genç Cad. Beritan İş Merkezi Kat 3 No: 6 BİNGÖL
Tel: 0 426 214 05 85
e-mail: bingoltarihdergisi@gmail.com

BİNGÖL VE ÇEVRESİNDEKİ MEDRESELERDE MANTIK EĞİTİMİ

İbrahim ÇAPAK[1]

Medreselerde verilen eğitim ile ilgili olarak olumlu veya olumsuz birçok değerlendirme yapılabilir. Ancak ben bu çalışmada medreseleri genel olarak incelemek yerine Bingöl ve çevresindeki medreselerde okutulan mantık ve münazara ilmiyle alakalı eserler üzerinde durmak istiyorum. Fakat okutulan eserler üzerinde dururken kısaca mantık ve münazaranın da tanımları üzerinde durmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Mantık kelimesi hem bir bilime ad olarak hem de bir düşünme tarzını belirtmek için kullanılır. Herhangi bir söz ve yazı karşısında "mantıklı" veya "mantıksız" ifadelerini kullanırken kastedilen mantık bilimi değildir. İnsan mantık bilimini öğrenmeden de mantıklı düşünebilir. Mantık, mantıklı denen düşünme tarzını kendisine konu olarak alan bilime verilen addır. Başka bir deyimle mantık bilimi, mantıklı düşünmenin düzenli olarak tespitinden ibarettir. Mantıklı düşünme ise, doğru veya tutarlı düşünme demektir. Mantıklı düşünmede, fikirlerden yapılan hükümlerden çıkarılan sonuçların tutarlı olması gerekir. Tutarlı düşünme ise akıl yürütmenin akıl ilkeleri denen ilkelere uygun olması ile mümkündür.[2]

Düşünme, akıl yürütme veya akıl yürütmeler zinciridir. Akıl yürütme ise hükümler arasında bağ kurarak, zihnin, bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesidir. Mantıkçılar mantığı konusuna göre "Mantık, bilinenden bilinmeyenin elde edilmesine vasıta olan bilimdir", "Mantık, hakikate sevk eden zihin işlemlerinin bilimidir" şeklinde tanımlarken, amacına göre ise mantığı "Zihni hatadan koruyan bir fen, bir alettir", "Şeylerin bilgisinde aklı iyi kullanma sanatıdır" şeklinde tanımlarlar.[3] Kısaca ifade etmek gerekirse Mantık; düşünme yasalarının bir bilimidir. Mantık; düzgün ve doğru düşünme kurallarının ve biçimlerinin bilgisidir. Mantık; dil ile ifade edilen düşüncelerin formal yasa ve şartlarının bilgisidir. Mantık, bilinenden bilinmeyenin elde edilmesine vasıta olan bilimdir veya kurallarına uyulduğunda zihni hataya düşmekten koruyan bir fen (bilim), bir sanattır.[4]

1 Doç. Dr., Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı, capakibrahim@hotmail.com

2 Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1996, s. 14; Necip Taylan, *Mantık Tarihçesi Problemleri*, İstanbul 1996, s. 9; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara 2004, s. 13.

3 Öner, *age.*, s. 15.

4 Taylan, *age.*, s. 10; Emiroğlu, *age.*, s. 12.

1. Bingöl ve Çevresindeki Medreselerde Okutulan Mantık Kitapları

Tarihi belgelere bakıldığında Bingöl'ün melekan, kasıman[5] ve Ginç sancağının Kondes köyünün[6] yanı sıra birçok yerinde medreselerin olduğu görülür. Bingöl ve çevresindeki medreselerde okutulan dersler Sarf, Nahiv, Mantık, Vazı' İlmi, Münazara ilmi, Belagat, Kelam, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Tefsir, Tefsir Usulü, Hadis, Hadis Usulü, Dil Bilgisi (Lugat), Farsça şeklinde sıralanabilir.[7] Ancak ülkenin diğer bölgelerindeki medreselerde olduğu gibi Bingöl ve çevresindeki medreselerde de hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutulduğunu kesin bir şekilde belirlemek zordur. Çünkü kanunname ve vakfiyelerde okunması istenilen bazı eserler zikredilmişse de bunların, Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve eserlerin bütünü olmadıkları ve müderrislerin, belirli temel ilimler ve onlarla alakalı eserler yanında, onları anlamaya hizmet eden ilim ve eserleri tedris ettikleri görülmektedir.[8] Yine medreselerde "kitap geçmek", yani bir seviyedeki temel ve yardımcı kitapları bitirdikten sonra üst seviyeye yükselmek esas olduğu için, eğitim süresi hoca ve talebelerin gayretlerine bağlı olarak uzayıp kısalabilmektedir.[9]

Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* adlı eserinde medreselerde okutulan 15 ayrı müfredat programına yer vermektedir.[10] Bu programlara bakıldığında derslerin okutuluş sırasının medreseden medreseye farklı olduğu hatta aynı dersle ilgili farklı kitapların okutulabildiği görülür. Bu durum medreselerde tek bir ders programı yerine farklı ders programlarının takip edildiğini göstermektedir. İzgi'nin yer verdiği bazı programlardaki ders sıralanışı şöyledir:

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) *Terkib-i Ulûm*'una göre Osmanlı Medreseleri Müfredat Programı: Kur'an-Kıraat, Hatt, Lügat, Akaid, Ahlak, Sarf, Nahiv, Mantık, Âdâb, Me'ani, Hikmet, Kelam, Fıkıh Usûlü, Fıkıh, Ferâiz, Heyet, Hendese, Hisab, Hadis Usûlü, Hadis, Tefsir.[11] Kâtip Çelebi (ö. 1067/1658)'nin aldığı derslere göre Osmanlı Medreseleri Müfredat Programı: Sarf, Nahiv, Mantık, Âdâb-ı Bahs, Me'ani, Beyan, Hikmet, Kelam, Fıkıh Usû-

5 BOA, DH.EUM.MEM, 21/46. Nolu 1335 tarihli belge.

6 1310/1892 tarihli Bitlis vilayet salnâmesi

7 Nusrettin Bolelli, "XVII ile XX. Yüzyıl Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2005, Sayı 15, s. 139-140. Bk. M. Sait Yazıcıoğlu, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelama Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri" *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı IV., Ankara 1980, s. 282-283.

8 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 35-38.

9 Baltacı, age., s. 36.

10 Cavat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, C. I., s. 163 vd.

11 İzgi, age., s. 158.

lû, Fıkıh, Heyet, Hendese, Hadis Usulû, Tefsir. Kâtip Çelebi'nin verdiği derslere göre Osmanlı Medreseleri Müfredat Programı: Sarf, Mantık, Câmi (1055-1057 arası), Ferâiz, Fıkıh, Hikmet, Kelâm, Heyet, Hisâb, Hendese, Tıp.[12]

Yer verdiğimiz bu programlara ve İzgi'nin yer verdiği diğer programlara bakıldığında Bingöl medreselerinde okutulan ders programlarının farklılık arz ettiği görülür. Her şeyden önce bu programların bazılarında hendese (geometri), hesap (matematik), tıp gibi dersler yer alırken, Bingöl medreselerine tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tür dersler okutulmamıştır. Öyle görünüyor ki Bingöl ve çevresinde bulunan medreselerde sadece dini ilimlerin tahsili hedeflenmiştir. Bu medreseler her yerleşim yerinde değil, sadece Diyarbakır, Siirt, Mardin, Bingöl, Elazığ, Muş, Bitlis ve bu şehirlere bağlı kasaba ve köylerde bulunmaktaydı. Bu yöredeki hocalar, muhtelif mekanlarda ders okuturlardı. Örneğin bazı hocalar, kendi evlerinde, bazıları zenginlerin saraylarında, bazıları camilerde, bazıları da medreselerde ders vermişlerdir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki camiler öğretim için çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Bu nedenle camiler mantık eğitiminin yanı sıra dini ilimleri öğretme mekanı olma özelliğini asırlarca sürdürmüştür.[13]

Bingöl ve çevresindeki medreselerde okutulan derslerle ilgili bir tek müfredattan bahsetmek doğru olmaz. Çünkü çoğu zaman müderrisler okutacakları müfredatı kendileri belirlemişlerdir. Ancak neredeyse bütün medreselerde okutulan temel mantık kitaplarını şöyle sıralamak mümkündür.

1. **İsagoci:** Bu kitap, büyük alim Esiruddin el-Mufazzal b. Ömer el-Ebheri'nin (ö.663/1264)[14] telif ettiği bir eserdir. Metni kısa olmakla beraber, klasik mantığın bütün konularını ihtiva eden bu eser, te'lif edildiği tarihten günümüze kadar alimler arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Bu esere birçok şerh ve haşiye yazılmıştır.[15]

2. **Şerhu'l İsagoci:** Bu şerhi, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenari (ö.834/1431) yazmıştır. Osmanlı medreselerinde son dönemlere kadar ders kitabı olarak okutulmuş önemli bir eser[16] olan *Şerhu'l-isagoci*,

12 İzgi, *age.*, s. 173-174.
13 Bolelli, agm., s. 140-141; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2003, s. 340-345.
14 Esiruddin el-Ebheri, Semerkandlı olup Musul doğumludur. 1265 tarihinde Şebister'de vefat etmiştir. Selçuklu ve Osmanlı medreseleri olmak üzere İslam dünyasının pek çok yerinde asırlar boyu ders kitabı olarak okutulan *Hidâyetü'l-hikme* ve *İsagoci* dışında felsefeden matematiğe, geometriden astronomiye kadar pek çok alanla ilgili birçok eser yazmıştır. Bk. Nicholas Rescher, *The Development of Arabic Logic*, Pittsburgh, 1964, s. 196.
15 Bolelli, agm., s. 153; Cahid Baltacı, *age.*, s. 42. Bk Ahmet Kayacık, *Ebheri'nin İsagoci'sinin İlk Şerhleri* (XIV-XVI. YY) (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1996, s. 13-14, 28-32.
16 Kayacık, *age.*, s. 20.

Ebherî'nin *İsagocî*sinin bir şerhi olup, mantık ilminin iki temel konusu olan "Tasavvurat" ve Tasdikat" konularını kapsamaktadır.[17]

3. Haşiyetu Kûl Ahmed: Bu kitabı, Kul Ahmet ismiyle meşhur olan Ahmet b. Muhammed b. Ömer b. Müslim b. Hızır el-Ömerî (ö.758/1383) telif etmiştir. Bu haşiye, Fenarî'nin *Şerhu'l-isagocî*nin bir haşiyesidir. Bu haşiyede Fenarî'nin *Şerhu'l-isagocî*'sinde kapalı olan, anlaşılmayan kavramlar açıklanmaktadır.[18]

4. Şerhu'ş-Şemsiyye (veya Sa'deddin ala'ş-Şemsiyye): Bu kitabı, Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî (ö.891/1389) telif etmiştir. Müellif, bu şerhte Necmeddin Ömer b. Ali el-Kazvînî'nin (ö.693/1294)[19] *eş-Şemsiyye* adlı eserinde bulunan anlamı anlaşılmayan kelimeleri açıklanmaktadır. Ayrıca müellif, mantıkla ilgili kuralları incelemiş; kapalı ibareleri detaylı bir şekilde açıklamıştır.[20]

5. Risaletu'ş-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantikiyye: Bu eser, Necmeddin Ömer b. Ali el-Kazvînî tarafından yazılmıştır.

Zikrettiğimiz bu eserlerden Ebherî'nin *İsagocî*si ile Kazvînî'nin *Risaletu'ş-şemsiyye*'si üzerinde durmak istiyoruz. Bu iki eser mantık alanında medreselerde okutulan temel eserler konumundadır.

a. er-Risaletu'l-Esiriyye fi'l-Mantık: *er-Risaletu'l-Esiriyye fi'l-Mantık* adıyla da bilinen Ebherî'nin *İsagocî*si, asırlar boyunca medreselerde okutulan en önemli mantık kitaplarından biridir. Porphyrios'un *İsagocî*'si ile isim benzerliği ve yaygın şöhreti nedeniyle, Ebherî'nin *İsagocî*sinin hem ismi hem de mahiyeti konusunda çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Kimileri onun Porphyrios'un *İsagocî*'sinin bir özeti, kimileri bir adaptasyonu, kimileri de bir şerhi ya da tefsiri olduğunu ileri sürmüştür. Oysa Porphyrios ile Ebherî'nin *İsagocî*leri arasında ne metod, ne de içerik bakımından benzerlik vardır. Ebherî'nin *İsagocî*si mantığın benimsenen bölümlerini gösterirken bir düzen içinde *Retorika* ile *Poetika*'nın da bulunduğu mantığın bütün konularının bir özetini ve temel kavramlarını oldukça kısa tariflerle ortaya koymaktadır.[21]

17 Bolelli, agm., s. 154.

18 Kayacık, age., aynı yer.

19 Necmeddin Ömer b. Ali el-Kazvînî, 1220 yılarında İran'da doğdu. Nasiriddin et-Tusî'nin seçkin bir öğrencisi oldu. Felsefe, Astronomi özellikle de Mantık çalıştı. Bu alanlarla ilgili çok önemli eserler yazdı. 1276 diğer bir rivayete göre 1292 tarihinde vefat etti. Bk. Nicholas Rescher, *The Development of Arabic Logic*, Pittsburgh 1964, s. 203; Hüseyin Çaldak, "Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî, Hayatı, Eserleri", *C.Ü.İ.F.D.*, Sayı 3, s. 492,494.

20 Çaldak, agm., s. 505. Ayrıca bk. Kayacık, age., s. 15-16.

21 H.R. Atademir, "Porphyrios ve Ebher'nin İsagocî'leri", *Ank. Ünv. Dil Tarih Coğrafya Fak. Der.*, c. VI, Sayı 5, s. 467; Hüseyin Sarıoğlu, "Mantık Tarihinde İsagûcî Geleneği ve Ebherî'nin İsagûcî'si", Ebherî, İsagûcî, (Metin-çeviri-inceleme Hüseyin Sarıoğlu) İst. 1998, s. 38. Hüseyin Sarıoğlu, Türkçe'ye kazandırdığı Ebherî'nin İsagûcî adlı eserinin baş kısmında "Mantık Tarihinde İsagûcî Geleneği ve Ebherî'nin İsagûcî'si" başlığı altında bazı İsagocî'ler hakkında bir takım değerlendirmeler yapmıştır. Buraya yapacağımız atıflar, Hüseyin Sarıoğlu, agm., şeklinde olacaktır.

Ebherî'nin *İsagocî*si, geleneği oluşturan eserler arasında hacim bakımından en küçük, fakat içerdiği konular bakımından da en kapsamlı olanıdır. Bu yönüyle söz konusu eserin, "İsagoci geleneği"nde ayrı bir yeri vardır.[22] Ebherî'nin bu eserini kaleme alma ve başlığını tespit etme konusunda dolaylı da olsa Porphyrios'un eserinden esinlenmiş olması mümkün olsa bile, ileri sürüldüğü gibi onun bir ihtisarı, iktibası veya şerhi olduğunun söylenmesi mümkün değildir.[23] Nitekim bu durum eserin içeriği incelendiğinde rahatlıkla görülecektir.

Ebherî, eserini beş ana bölüm halinde kaleme almıştır: İlk olarak Ebherî, *İsagocî*sine lafızların delâleti yani mutabakat (örtüşme), tazammun (içlem) ve iltizam (gereklilik) konularını ele almakla başlar. Söz konusu delâletleri inceledikten sonra lafızların kısımları başlığı altında müfred ve mürekkeb terimleri inceler.[24]

Ebherî, lafızlar konusundan sonra Porphyrios'un ve Fârâbî'nin *İsagocî*lerinde üzerinde son derece önemle durdukları beş tümel konusunu ele alır. Ebherî'nin beş tümel konusunu ele alış şekli, ne Porphyrios'un ne de Fârâbî'ninkine benzemektedir.[25] Çünkü Ebherî, beş tümeli ilk önce zati tümel ve arazi tümel şeklinde ikiye ayırmakta, daha sonra da zati tümel başlığı altında cins, tür, ayrım; arazi tümel başlığı altında ise özellik (hassa) ve ilintiyi (araz-ı ammı) çok kısa bir şekilde incelemektedir.

Ebherî'nin ele aldığı diğer bir konu da tanım konusudur. Bu kısımda Ebherî, tam özsel tanım (hadd-i tâm), eksik özsel tanım (hadd-i nâkıs); tam ilintisel tanım (resm-i tâm) ve eksik ilintisel tanımı (resm-i nâkıs) örneklerle açıklamaktadır.

Ebherî, önermenin tanımını yaptıktan sonra yüklemli (iktirani), şartlı ve çelişik önermeler ile önermenin döndürülmesi konularına değinmekte,[26] daha sonra da klasik mantığın en önemli konusu olan kıyas ve kıyasın çeşitlerini ele almaktadır. Kıyas konusunu incelemesinin ardından da klasik mantık kitaplarında beş sanat başlığı altında yer alan burhan, cedel (diyalektik), hitabet (retorik), şiir (poetik) ve muğalata (sofistik)'nın ne olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.[27]

22 Bk. Kayacık, *age.*, s. 5-6; Sarıoğlu, agm., s. 44.
23 Kayacık, *age.*, s. 5; Sarıoğlu, agm., s. 39.
24 Ebherî, *İsagocî*, Vezirhani Matbaası, 1287, s. 2.
25 Bk. İbrahim Çapak, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsagocî'leri Bağlamında Fârâbî'nin İsagocî'sı", *Uluslararası Farabi Sempozyumu*, s. 2-4, 6-8.
26 Ebherî, *age.*, s. 3-4.
27 Ebherî, *age.*, s. 5-6. Bk. H. R. Atademir, agm., s. 466

b) Risaletu'ş-Şemsiyye fi'l Kavaidi'l Mantikiyye: Necmeddin Ömer b. Ali el-Kazvînî/Katibi tarafından yazılan *eş-Şemsiyye*, Fârâbî ve İbn Sina geleneğine uygun olarak yazılan ve neredeyse bütün medreselerde en çok okutulan eserlerden biridir. XIII. yüzyılda yazılan bu eser klasik mantıkta değerini koruyarak zamanımıza kadar gelmiştir.[28] Öyle görünüyor ki *Şemsiyye* kitabı Osmanlı medreselerinde temel eser olarak kabul edilmiştir. Bunun sebebi ise mantığın bütün meselelerini ihtiva etmesi, sistematik bir şekilde düzenlenmiş ve muhtasar olarak yazılmış olmasıdır. Bunun yanında Kâtibî'nin mantık ilminde mütebahhir kişiliğiyle eserde, meselelere tamamen vakıf olması ve kitabı bu şekilde telif etmesi de temel eser olmasının diğer bir sebebi olarak kabul edilebilir.[29]

eş-Şemsiyye, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, mantığın tanımı, mahiyeti, konusu, ona olan ihtiyaç, ilmin tarifi ve kısımları üzerinde durulmaktadır.

Birinci bölümde, delâlet ve çeşitleri dolayısıyla mutabakat, tazamun ve iltizam, müfred lafızlar, beş tümel, tümel ve tikel kavramlar, tanım ve tanımın kısımları ele alınmaktadır Tanım üzerinde durularak tam özsel tanım (hadd-i tâm), eksik özsel tanım (hadd-i nâkıs), tam ilintisel tanım (resm-i tâm), eksik ilintisel tanım (resm-i nâkıs) şeklinde ayırımlara gidilir.[30]

İkinci bölümde, önerme konusu ele alınmaktadır. Bu bölümde önermenin tanımı, önermenin nitelik ve niceliği, yüklemli önermeler, şartlı önermeler, önermeler arası ilişkiler, modal önermeler, çelişik önermeler ve döndürme konusu incelenmektedir. Döndürme konusu ele alınırken bazı mantıkçıların yaptığı gibi sadece düz döndürme değil, ters döndürme üzerinde de durulmaktadır.[31]

Üçüncü bölümde, mantığın asıl konusu olan kıyas ele alınmaktadır. Bu bölümde kıyasın tanımı ve bölümleri yani istisnalı, şartlı ve modal kıyaslar incelenmektedir. Yine bu bölümde kıyasın ekleri olarak kabul edilen bileşik kıyaslar, hulfi kıyas, tümevarım ve analoji üzerinde durulmaktadır.

Sonuç kısmında ise kıyasın maddesini oluşturan öncül çeşitleri ele alınmaktadır. Kazvînî, kıyasın maddesini oluşturan öncül çeşitlerini yakinî olan ve yakinî olmayan şeklinde ikiye ayırmakta, evveliyat, müşehadat, mücerre-

28 Çaldak, agm., s. 497.
29 Çaldak, agm., s. 500.
30 Ek. Necmeddin el-Kâtibi, *Risaleti'ş-şemsiyye*, *Islamic Philosophy*, C. 89, Frankfurt 2000, s. 281.
31 el-Kâtibi, age., s. 276.

bat, hadsiyyat, mütevatirat ve fıtriyatı (kıyası kendisinde olan) yakinî olanlar; meşhurat, müsellemat, makbulat, maznunat, muhayyelat ve vehmiyyat'ı da yakini olmayanlar başlığı altında incelemektedir.[32]

XIII. yüzyılda Kazvînî tarafından yazılan ve döneminde büyük şerhlere sahip olan *eş-Şemsiyye* de *İsagoci* gibi muhtasar türde bir eserdir, XIX. yüzyılın başlarına kadar medreselerde okutulmuştur. Doğuda hayli etkili olan bu eser, çok sayıda şerh ve şerhlerin şerhine konu olmuştur. Çeşitli şerhlerle birlikte birçok baskısı bulunmaktadır.[33]

2. Münazara ve Münazara ile ilgili Okutulan Eserler

Münazara, tartışma yapan iki kişi aralarındaki konuşma metotlarından bahseden bir ilimdir. Konusu deliller yani iddia sahibinin başkasını ikna etmesi ve iddiasını delilerle ispatlamasıdır.[34]

Münazara ilmi ile ilgili olarak okutulan temel eser, Maraşlı Muhammed b. Ebu Bekir (ö.1145/1732)'in *er-Risaletü'l-velediyye*'sidir. Saçaklızade ismiyle de meşhur olan Muhammed b. Ebu Bekir bu eseri, oğluna ve diğer insanlara münazarayı (tartışma metotlarını) öğretmek için telif etmiştir. Alimler yaygın bir şekilde bu eserden faydalanmıştır. Bu eserin çok sayıda şerhi ve haşiyesi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdülvehhab b. Hüseyin el-Amidi'nin şerhidir.[35]

18. yüzyılın en önemli alimlerinde biri olan Saçaklızâde, tefsir, fıkıh ve hadisin yanı sıra mantık ve münâzara ile ilgili eser de yazmıştır. Onun münâzara ilmi ile ilgili olan *Risaletü'l-velediyye, Takrirü'l-kavanin, Tahriru'l-takrir* adlı çalışmaları dikkat çekicidir. Özellikle *Risaletü'l-velediyye* adlı eseri kendisinden sonra münâzara ile ilgilenen bazı mantıkçılara ilham kaynağı olmuştur. Söz konusu eser *Risale fî Âdâbi'l-münâzara, Risale fî Fenni'l-münâzara, el-Âdâbu'l-velediyye, Risale fî İlmi'l-münâzara* gibi isimlerle de bilinmektedir. Günümüzde birçok medya organında yapılan tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda Saçaklızâde'nin ve söz konusu eserlerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü Saçaklızâde münâzaranın diğer bir deyim-

32 Bk. el-Kâtibî, *age.*, s. 281; Çaldak, agm., s. 502-503; H. Ziya Ülken, *Mantık Tarihi*, İstanbul 1942, s. 122; H. Ragıp Atademir, agm., s. 463; Ahmet Kayacık, "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine", *İslamiyat*, C. II, Sayı 4, s. 119-120.

33 Kayacık, agm., s. 115.

34 Bolelli, agm., s. 156. Bk. el-Cürcanî, *et-Tarifat* (thk. Muhammed Amdurrahman el-Maraşî) Beyrut 2003, s. 73, 102.

35 Bolelli, agm., s. 156.

le tartışmanın yapılabilmesi için tartışmacıların tartışacakları konu ile ilgili bilgi birikimlerine dikkat çekerek, onların alelâde tartışmalarda bulunmalarının fayda değil, zarar getireceğini ifade etmektedir.

Saçaklızâde, münâzara ilminin ne olduğunu ve kapsadığı konuları inceleme konusu yaparken, münâzara ile ilgili olan kavramları tek tek ele alır. Onun incelediği belli başlı kavramları; münâzara, münazir, cedel, mücadil, nakz, nakil, müdde'i, tenbih, kıyas, mu'allil, müstedil, sâil, men', mu'araza, ilzam, ifham ve gasb şeklinde sıralamak mümkündür.[36] Ona göre tartışma temelde ya bir hakikatin ortaya çıkması ya da muhataba üstün gelmek için yapılır. Eğer bir hakikatin ortaya çıkması için yapılırsa *münâzara*, karşı tarafa üstün gelmek için yapılırsa *cedel* ismini alır. Münâzarayı yapana *münazir*, cedeli yapana da *mücadil* denir.[37] Münâzara sözcüğü na-za-ra kökünden türemiştir. Nazar düşünce, münâzara ise beraber düşünme anlamına gelmektedir. Münâzara ilminin tanımı da bu anlama dayanılarak yapılmıştır. Buna göre münâzara "karşılıklı olarak konuşan iki kişinin, gerçeği ortaya koymak amacı ile iki düşünce arasındaki nisbet hükmünün doğruluk veya yanlışlığını anlamak için düşünme güçlerini istenen konulara yöneltmelerinden bahseden bir ilimdir."[38] Genellikle münâzara, "doğrunun ortaya çıkması için sâil (soru soran) ile mucip (cevap veren) arasında geçen soru ve cevaplardır"[39] şeklinde tanımlanır. Saçaklızâde, münâzarayı "hakkın ortaya çıkması için müdafaadır" şeklinde tanımlar.[40] Ona göre münâzara ilmi ile reddedilen şeyin doğru veya yanlış olduğu bilinir.[41] Münâzaranın gayesi gerçeği kesin delilerle bulup ortaya koymaktır. Münâzarada peşin hükümle hareket edilmediği, karşı tarafı susturma amacı güdülmediği için taraflar arasında kırgınlık olmaz ve kişisel ihtiraslar ön plana çıkmaz. Çünkü münâzara yapanların varmak istedikleri tek hedef gerçeği bulmaktır.[42]

Saçaklızâde temelde münâzara ilmini üç kısma ayırmaktadır. Ona göre bir şey söylendiğinde ya tanım ya bölme ya da tasdik olur. Tanım, bölme ve tas-

36 Söz konusu kavramlar için bk. Saçaklızâde M. b. Ebi Bekr el-Mer'aşi, *Velediye*, İstanbul 1274, s. 141,143 vd.; *Takrirü'l-kavanin*, (fi'l-âdâb), İstanbul, 1279, s. 3 vd. Ahmed Cevdet (Paşa), *Âdâb-ı Sedad*, *Mantık Metinleri 2* içinde, İstanbul, 1998, s. 111 vd.; Ahmed Hamdi Efendi (eş-Şirvani), *İlmi Münazara*, *Mecmûatü'r-Resail* içinde, İstanbul, 1889, s. 2 vd. Mehmed Halis, *Mizanu'l-Ehzan*, (hzr. Kudret Büyükçoşkun) *Mantık Metinleri 1* içinde, İstanbul, s. 174-178; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an'ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa 1983, s. 18-19.

37 Ahmed Cevdet, *age.*, s. 111.

38 Yusuf Şevki Yavuz, *age.*, s. 5.

39 Ahmed Hamdi Efendi (eş-Şirvani), *age.*, s. 1; Mehmed Halis, *age.*, s. 174.

40 Saçaklızâde, *Velediye*, s. 140; *Takrirü'l-kavanin*, s. 3.

41 Bk. Saçaklızâde, *Velediye*, s. 140; *Takrirü'l-kavanin*, s. 12.

dik konuları iyice bilinmeden bir şeyin doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koymak kolay değildir. Bu nedenle Saçaklızâde hem *Risaletü velediye* hem de *Takrirü kavanin* adlı eserlerinde bu konuları dikkatle incelemektedir.[43]

Saçaklızâde, münâzara ilmini mantığın temel konularından olan tanım, bölme ve tasdik konuları üzerine bina etmekte, münâzara yapacakların bu konuları iyi bilmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü söz konusu konuları bilmeyenler tartışma esnasında birçok hata yapabilecekleri gibi muhatabın yapacağı hataların da farkına varmayabilirler. Hata ve yanlışlarla başlayan bir münâzarada gerçeğin ortaya çıkması söz konusu olmadığı gibi, münâzaranın belirlenen bir zamanda ve muhatapların birbirlerini rencide etmeden tamamlanması da beklenemez. Böylece münâzara ilminden hedeflenen doğruya ya da doğrunun ortaya çıkmasına hizmet edilmemiş olur. Dikkatle incelendiğinde Saçaklızâde'nin münâzara ilmi ile ilgili görüşlerinin günümüz tartışmacıları için de ufuk açıcı olduğu görülecektir. Çünkü Saçaklızâde her şeyden önce tanım konusunu işlemekle tartışmacıların tartışacakları konunun sınırlarını belirlemeleri gerektiğine, bölme konusunu işlemekle tartışılacak konunun içlem ve kaplamının iyi bilinmesi gerektiğine, tasdik konusunu işlemekle de tartışmacıların karşılıklı olarak hangi hallerde ne gibi delilleri kullanabileceklerine dikkat çekmektedir.

Sonuç

Medreselerde mantık ilminin okutulması, şüphesiz okutulan dini ilimlerin daha iyi anlaşılması ve kavranmasına katkıda bulunmuştur. Ancak Bingöl ve çevresindeki medreselerde İslam Tarihi, Coğrafya, Felsefe, Matematik, Geometri, Astronomi ve Tıp gibi ilimlerinin okutulmadığı görülmektedir. Okutulan derslere bakıldığında günümüz ilahiyat fakültelerinin temel İslam bilimleri bölümlerinde yer alan bazı dersler göze çarpar. Dolayısıyla söz konusu medreselerin üniversitelerin yerini tutuğunu ifade etmek mümkün değildir. Bilindiği gibi üniversiteler sadece dini ilimlere değil, diğer bütün ilimleri de inceleme ve araştırma konusu yapmaktadırlar.

Okutulan mantık kitaplarına baktığımızda da çok başarılı bir programın takip edildiği söylenemez. Her şeyden önce mantığın kurucusu sayılan ve mantığı sistemli bir hale getiren Aristoteles'in mantık ile ilgili eserleri incelenmediği gibi mantık tarihi, mantığa giriş mantığın lehinde ve aleyhinde olan tartışmalara da yer verilmemektedir. Buradan hareketle medreselerde okutu-

lan mantık derslerinin çok sınırlı olduğu söylenebilir. Ayrıca mantık dersi okutulurken mantığın kendisinden hiçbir şekilde ayrı tutulamayacağı felsefe derslerine yer verilmemesi de dikkat çekicidir. Mantık eğitiminde öğrencilere okutulan kitaplar, müstakil eserlerden ziyade, şerh ve haşiye türündendir. Zamanla haşiyelere haşiyeler yazılmış ve neredeyse asıl eserler unutulmuştur.

Bingöl'de birçok medresenin ve bu medreselerde görev yapan birçok müderrisin varlığına rağmen din, felsefe veya diğer alanlarla ilgili yazılmış önemli herhangi bir eserlerinin elimize ulaşmamış olması dikkat çekici ve üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Diğer bir ifade ile medreselerin çok yoğun etkilerine rağmen müderrislerin ya da medrese de eğitimlerini tamamlayanların gerek dini gerekse felsefi ilimlerle ilgili eser yazmamaları dikkat edilmesi gereken bir konudur. Alimlerin hayat ve eserlerini inceleyen temel kaynaklar tarandığında sayıları üç beşi geçmeyecek kadar az Bingöllüye rastlanmaktadır. Bu durum kanaatimce Bingöl'deki eğitim düzeyini olumsuz etkilemiştir. Bingöl'ün birçok hususta diğer illeri geriden takip etmesinin nedenlerini geçmişte verilen ve hala etkisi devam eden medreselerde okutulan programlarda aramak gerektiğini düşünüyorum. Elbette bu sonucun ortaya çıkmasında pek çok faktörün etkisi vardır. Ancak, genelde Osmanlı medreselerinde, daha özelde ise Bingöl civarındaki medreselerde başta felsefe olmak üzere pek çok önemli dersin okutulmaması çevre illere nazaran Bingöl'ün en azından eğitim sahasında geri kalmasının önemli sebeplerinden biri olarak görülebilir. Artık herkesçe bilinmektedir ki eğitimsiz ya da yanlış eğitimden geçmiş toplumların başarıyı yakalamaları hiçbir şekilde mümkün değildir. Bu bakımdan Bingöl'e ve ülkemize katkıda bulunmak istiyorsak mutlaka eğitime daha çok önem vermemiz gerekir. Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize şükranlarımı sunuyorum.